

Tematică pentru admitere Școală doctorală

Anul universitar 2026

Bizanțul și războiul sfânt

- Conflictul militar în Bizanț și islam
- Războiul în Sfânta Scriptură
- Cruciada și războiul sfânt
- Ideologia jihadului

Bibliografie:

Biblia sau Sfânta Scriptură

Pr. Prof. Dr. Emanoil Băbuș, *Bizanțul între Occidentul creștin și Orientul islamic*, ed. Sofia, București, 2003.

Jean Flori, *Război sfânt, Jihad, cruciadă-violență și religie în creștinism și islam*, ed. Cartier, București, 2003.

A.A. Vasiliev, *Istoria Imperiului Bizantin*, trad. și note Ionuț-Alexandru Tudorie, Vasile-Adrian Carabă, Sebastian-Laurențiu Nazăru, ed. Polirom, Iași, 2010.

Treadgold Waren, *O istorie a statului și societății bizantine*, vol. I (284-1025), trad. Mihai-Eugen Avădanei, Institutul European, 2004.

Pr. Radu Mureșan/Ilie Chișcari (coordonatori), *Bellum justum et pium, creștinii în fața provocării războiului-o perspectivă istorico-fenomenologică*, ed. Universității București, 2011.

Studii

Pr. Prof. Univ. Dr. Emanoil Băbuș „Bizanț, Islam și Occident în perioada cruciadelor” *Studii Teologice*, București, nr. 3-4, 2003, pp.28-38.

Idem, „800 de ani de la cruciada a IV-a (1204-2004)”, în *Biserica Ortodoxă Română*, București, nr. 9-12, 2004, pp. 587-600.

Idem, „Diversități și divergențe în creștinism până la 1054”, în *Biserica Ortodoxă Română*, București, 9-12, 2004, pp.616-630.

Idem, „Cruciații în viziunea Anei Comnena”, în *Anuarul Facultății de Teologie de Teologie Ortodoxă din cadrul Universității București*, 2012, pp. 357-373.

Cuceriri, justificări și sensuri ale războiului sfânt

De-a lungul Evului Mediu religia creștină sau cea musulmană, au inspirat și justificat cuceririle militare. Jihadul împotriva necredinciosului creștin, *rum* (romani) sau *ifranj* (franci), cruciadele împotriva sarazinilor (nume dat de occidentali musulmanilor și în special arabilor orientali) sau *reconquista*, recucerirea împotriva maurilor, au reprezentat termeni care desemnau, în general, o întreagă ideologie a războiului sfânt.¹ De asemenea, există logica și vocabularul războiului sfânt împotriva dușmanului interior: Dumnezeu a dat victoria ortodocșilor în lupta împotriva ereticilor sau schismaticilor, în cadrul unui conflict între selgiucizii suniți și fatimizii šiiti, între bizantini și normanzi, între papalitate și dinastia Hohenstauffen. Această ideologie, servea foarte bine la justificarea sau la celebrarea unei victorii, iar religia devenea nu de puține ori explicația *a posteriori* a unui conflict care avusese de fapt alte cauze. De asemenea, aceste conflicte erau avatarul unei „ciocniri între civilizații” între Islam, Occident și Orient. Aceste afirmații, pot fi privilegiate prin multe exemple întâlnite în cronici și documente juridice, mai întâi în cazul cuceririlor arabe, apoi și în formele diverse ale cuceririlor creștine.

Pentru majoritatea oamenilor civilizați, expresia *război sfânt* include o contradicție de termeni. Astfel, ne gândim, ce motiv religios ar putea transforma masacrul a mii de oameni și distrugerea într-un act sfânt și merituos? Din păcate, religia a servit de multe ori drept pretext pentru violență. Pentru aprofundarea semantică a cuvântului ar trebui să fim de acord cu definiția războiului sfânt. Pentru aceasta ne putem opri asupra a trei criterii esențiale: un război sfânt trebuie să fie declarat de către o autoritate religioasă competentă, cum ar fi un cleric (creștin) sau un calif (musulman); obiectivul trebuie să fie religios, iar două exemple evidente sunt protecția și obținerea Locurilor Sfinte sau convertirea forțată și supunerea altora la religia ta. În final, cei care participă la războiul sfânt primesc o promisiune de recompensă spirituală, cum ar fi iertarea păcatelor și asigurarea unui loc în paradis². Gânditorii medievali au inițiat și întreținut un raport strâns și complex cu trecutul, și cu evenimentele viitoare. Aproape întregul cler a aplicat istoriei o lectură creștină. Ei îl consideră pe Mântuitorul, Alfa și Omega, Începutul și Sfârșitul. Creația, Întruparea și Parusia sunt cele trei momente majore ale umanității, care după ce au cunoscut căderea originală și mântuirea, așteaptă a doua Venire. Această perspectivă eshatologică a fost esențială pentru spiritul cruciadei. Ea anunța a doua Venire a lui Hristos, grăbită de recucerirea Ierusalimului din 1099. **Expediția spre Țara Sfântă pregătea practic intervenția apocaliptică a lui Dumnezeu în viața oamenilor. Pronia a intervenit de multe ori în evenimentele majore ale umanității și o va face și în perspectiva Parusiei. Pentru a-i călăuzi pe oameni spre mântuire, Dumnezeu intervine direct în faptele și gesturile lor. Profetul Daniel o spune explicit în cartea sa, capitolul al II-lea versetul 21: „și El este Cel care schimbă timpurile și ceasurile, Cel care dă jos de**

¹ Tema războiului a reprezentat în mod constant unul dintre punctele delicate ale discuțiilor teologice și etice. În anul 2011 sub coordonarea părintelui conferențiar dr. Radu Petre MUREȘAN și a regretatului părinte Ilie CHIȘCARI a apărut la editura Universității din București un foarte interesant volum consacrat acestui subiect și pe care-l recomandăm ca pe o lucrare de referință. Titlul este: *Bellum justum et pium, creștinii în fața provocării războiului-o perspectivă istorico-fenomenologică*. Lucrarea a făcut parte dintr-un grant de cercetare.

² Nikolaos OIKONOMIDES, “The Concept of Holy War and Two Tenth-Century Byzantine Ivories,” in *Peace and War in Byzantium: Essays in Honor of George T. Dennis, S.J.*, ed. T. Miller and J. Nesbitt, Washington, D.C., 1995, pp. 62–86

pe tron pe regi și Cel care îi pune; El dă înțelepciune celor înțelepți și știință celor pricepuți”. Cu alte cuvinte nu ezită să-i pedepsească pe conducători, depozitari ai puterii Sale și chiar pe supușii lor, dacă se îndepărtează de drumul cel drept. În mentalitatea Occidentului medieval păcatul originar era privit ca o „greșală fericită” (*felix culpa*). De aceea Hristos S-a întrupat pentru a-l răscumpăra pe om, dându-i posibilitatea să învie într-o zi. Astfel, istoria devine teofanie pentru că ne descoperă minunile lui Dumnezeu (*mirabilia Dei*). A descoperi aceste semne supranaturale în evenimente era una dintre preocupările majore ale cronicarului medieval. Asemenea profetului Daniel, el caută în Sfânta Scriptură tipologii sau persoane care ar putea anticipa evenimentele descrise, o adevărată teologie a istoriei fiind plasată în centrul reflecției sale. Vechiul Testament îi inspiră mult pe cronicari, pentru că prezintă diferitele necazuri ale poporului ales: robia egipteană și libertatea obținută de Moise, cucerirea pământului promis, regatul lui David, luptele interne, robia babilonică, reînțoarcerea celor deportați și reconstruirea Templului. Astfel, distrugerea și restaurarea se succed fără soluție de continuitate. Păcatele lor îi costă scump pe evrei: supunerea față de popoarele idolatre, dar pedeapsa antrenează de la sine și pocăința, iar apoi succesele temporale. Ciclul nu se încheie odată cu venirea lui Hristos, Întemeietorul Bisericii, de aceea cei botezați suferă înfrângeri la fel de dure, precum poporul lui Israel.³ Prin înfrângerea militară Dumnezeu corectează pe cel care a greșit, o idee întâlnită frecvent în istoriografia Evului Mediu. Cronicile primei cruciade insistă asupra dreptății imanente, care recompensează sau pedepsește deja pe pământ faptele oamenilor. În apelul de la Clermont, Urban al II-lea atribuie păcatului ocupația musulmană în Țara Sfântă. Tot atunci, pe parcursul desfășurării primei cruciade, spovedania, postul sau procesiunea penitențială au permis participanților să scape din situații disperate, precum asediul Antiohiei. Dacă îi citim pe cronicarii acestei perioade vedem cum pocăința atrage după sine victoria, până la cucerirea Ierusalimului. Primele înfrângeri semnalate începând cu 1101 sunt datorate păcatelor. Cu alte cuvinte, dacă doreau să obțină rezultate, războinicii trebuiau să respecte o morală înaltă, în conformitate cu propria lor misiune.

În lumea spațiului mediteranean, au apărut două forme de război sfânt: jihadul musulman și cruciadele. Primul era acea datorie religioasă a comunității musulmane care propagă islamul, cu obligații de diferite tipuri, până când toată lumea devine loială legilor lui. În anumite situații, atunci când o autoritate religioasă o declară, această obligație ia formă unui conflict armat⁴. Cei care mor în luptă sunt aclamați drept martiri și sunt convinși că se duc direct în paradis. Doctrina jihadului poate fi urmărită de la începutul islamului, deși poate nu direct în legătură cu persoana lui Mohamed. Jihadul nu a devenit unul dintre cei cinci stâlpi ai islamului, dar a fost ținut în viață de către propovăduirea și atractivitatea idealului de a fi martir, a paradisiului dobândit în urma acestei acțiuni și a nenumăratelor recompense tangibile de pe urma jafului. În esență, era agresiv și axat pe cucerire. Bineînțeles nu fiecare război dus de puterile musulmane, inclusiv cele împotriva necredincioșilor era un razoi sfânt. Multe dintre ele erau doar tribale, etnice, sau chiar conflicte naționale, care își aveau rădăcinile în era pre-islamică.

³ M. AURELL, « L'histoire ecclésiastique en Occident (IVe-XIIe siècle): Providence, type, exemple », *La Storia della Chiesa nella Storia : Bilancio e prospettive*, dir. L. Martínez Ferrer, Roma, 2010, pp. 55-71.

⁴ J. KELSAY and J. T. JOHNSON, *Just War and Jihad: Historical and Theoretical Perspectives on War and Peace in Western and Islamic Traditions*, New York, 1991.

Primul secol al Islamului a cunoscut ocuparea rapidă a unei părți importante din oikumene. De la hegira lui Mahomed, din 622 și până la moartea sa din 632, musulmanii au știut să-și impună dominația, prin convertire și cucerire în întreaga Peninsulă Arabă. Am văzut că succesorii profetului, primii califi, au cucerit teritorii din Siria, Irak, Persia și Egipt, apoi nordul Africii, convertirea în masă a triburilor berbere (711-718) și ocuparea aproape în întregime a Peninsulei Iberice. Tot acum alte trupe musulmane cucereau Transoxiana (Afganistanul) și malurile Indusului. Cauzele acestor acțiuni erau multiple: realizarea unității politice și religioase a triburilor arabe și slăbirea celor două mari puteri: Bizanțul și Persia. Populația celor două forțe imperiale nu mai părea dispusă să-și apere la acea vreme conducătorii, mai ales în cazul creștinilor monofiziți din Siria și Egipt, persecutați ca eretici de către Constantinopol. În timpul negocierilor pentru ocuparea unor orașe, musulmanii garantau locuitorilor libertate de cult, oferindu-le o largă autonomie, în schimbul recunoașterii autorității musulmane și a plății unui tribut anual. La un secol după hegira, noul imperiu musulman reușise să se întindă de la Indus și până la Atlantic. Din cele două imperii care dominaseră spațiul mediteranean și cel al Orientului Mijlociu, timp de mai multe secole, Persia era complet integrată, iar Bizanțul pierduse multe teritorii, Constantinopolul rezistând încă încercărilor de cucerire. În noile condiții, se părea că Dumnezeu ajutase islamul să-și impună dominația în spații altădată tradițional creștine. Un musulman din secolul al VII-lea mărturisea unui călugăr creștin: „am primit în stăpânire aceste regiuni și toate popoarele lor ca semn al dragostei lui Dumnezeu pentru noi și al plăcerii Sale pentru credința noastră».⁵ Astfel, autorilor musulmani avântul meteoric al islamului pare chiar miraculos : o mână de războinici ai deșertului supun părțile cele mai bogate și mai populate a celor mai puternice imperii de atunci. Musulmanii nu puteau încerca să-i constrângă pe „oamenii cărții” (creștini și evrei) să se convertească, dar îi putea obliga la recunoașterea superiorității și suzeranității musulmane. Coranul este explicit: „luptați-vă împotriva celor ce nu cred în Dumnezeu și în ziua de apoi și nu opresc ceea ce a oprit Dumnezeu și trimisul Său și nu mărturisesc mărturia adevărului-dintre cei cărora li s-a descoperit scriptura-până ce nu dau tributul din mână și sînt umiliți”.⁶

Comunitatea musulmană trebuia să ducă un război pentru supunerea celor de altă credință, puterii lor. Inițial nu se puneau problema aderării prin constrângere la islam, ci numai a supunerii față de noua putere și a acceptării taxelor impuse nemusulmanilor de pe teritoriul islamului. Acest război făcea parte din jihad, adică din efortul de apropiere de Dumnezeu pe care trebuia să-l facă orice musulman. De aceea, din cele treizeci și cinci de citate ale cuvântului jihad sau din termenii apropiați întâlniți în Coran, numai 10 se referă la război.⁷ De cele mai multe ori „efortul depus pentru aflarea lui Dumnezeu” era făcut prin mijloace pașnice: Coranul îndeamnă musulmanii să pună în practică „marele jihad” împotriva necredincioșilor, cu ajutorul prediciei.⁸ Așa cum menționează unii autori, toate mențiunile cu privire la război se referă la expediții ale lui Mahomed împotriva unor dușmani specifici; niciun pasaj nu face referire la un război care avea scopul de a răspândi islamul în afara Peninsulei Arabe. Coranul manifestă de fapt o anumită ambivalență față de război: unele

⁵ Andrew PALMER, Sebastian BROCK, Robert HOYLAND, *The Seventh Century in the West-Syrian Chronicles*, Liverpool, Liverpool University Press, 1993, p. XXI.

⁶ CORAN, 9, 29, trad. din arabă de Silvestru Octavian Isopescul, ed. Cartier, Chișinău, 2001, p. 153.

⁷ Alfred MORABIA, *Le Jihad dans l'Islam médiéval*, Paris, Albin Michel, 1993, pp. 140-141.

⁸ CORAN, 25, 52, p. 250. Vezi și Alfred MORABIA, *op. cit.* p. 124.

fragmente îndeamnă musulmanii la răspândirea credinței numai prin mijloace pacifiste, altele creditau războiul defensiv atunci când musulmanii erau atacați, alții încurajau războiul pentru supunerea adversarilor necredincioși puterii musulmane. În plus, există numeroase versete care subliniază dezacordul existent încă din timpul lui Mahomed, în sânul comunității musulmane, cu privire la utilizarea violenței: unii musulmani plecau în expediții ofensive, în timp ce alții refuzau participarea.⁹

După moartea profetului, viziunea despre jihad evoluează, generațiile care au urmat fiind confruntate cu marile cuceriri, cu conflicte religioase cu creștinismul sau iudaismul sau cu formarea doctrinei musulmane prin redactarea tradițiilor, *hadith*. Aceste tradiții reflectau o mare diversitate de puncte de vedere asupra jihadului: unele compilații evidențiază viziunea agresivă a musulmanilor în relațiile cu lumea din afara Islamului. Mahomed nu era un simplu profet trimis numai pentru arabi, misiunea sa având deja un caracter universal. Jihadul era efortul depus pentru aflarea căii care ducea la Dumnezeu, dar era necesară și răspândirea islamului (*dâr al-islâm*) cu ajutorul armelor, până când lumea întregă îi recunoștea suzeranitatea. De aici și distincția între *dâr al-islâm*, teritoriile supuse puterii musulmane și *dâr al-kufr*, spațiul necredincioșilor, numit și *dâr al-harb*, zona de război, care nu aparținea încă islamului, dar care urma să fie cucerită mai devreme sau mai târziu. Această distincție este absentă din Coran, dar se va impune în perioada marilor cuceriri.

Contradicțiile aparente existente în Coran cu privire la războiul în slujba islamului, comentatorii rezolvă această problemă prin contextualizarea revelațiilor, care au fost primite în situații specifice: **fragmente care îndeamnă la nonviolență ar fi fost revelate în momentul în care comunitatea musulmană de la Mecca era slăbită și nu s-ar fi putut impune prin forță. Citatele militante sunt însă din perioada medinoază, când musulmanii își afirmă puterea, eliminând revelațiile anterioare prin stabilirea de norme noi, care trebuiau reglementate de comunitate. Aceste tip de interpretare, așa cum a arătat Reuven Firestone, are loc în perioada de expansiune rapidă a Islamului, când viziunea militară încearcă să găsească un sprijin ferm în textul coranic.**¹⁰

Așadar, teoria aplicării jihadului a evoluat în funcție de preocupările și nevoile comunității musulmane: la început spiritual, un pic agresiv după hegira, atunci când Mahomed ajunge conducător la Medina și întreprinde acțiuni militare împotriva comunităților păgâne și iudaice din peninsulă, agresiv în timpul marilor cuceriri, când devine un apel la supunerea tuturor teritoriilor față de religia musulmană. Diviziunile care au împărțit *dâr al-islâm* în timpul *fitnas* (războaielor civile) dintre anii 680-750, precum și rezistența tot mai evidentă a adversarilor (bizantinii în special) au condus la o nouă evoluție a conceptului. Jihadul devine defensiv: trebuie protejate comunităților împotriva incursiunilor adversarilor, fie bizantini, turci neislamizați încă sau curente heterodoxe din sânul islamului. Cu siguranță că cei care se simțeau cei mai amenințați de expansiunea bizantină, încercau să amplifice sentimentul datoriei jihadului împotriva necredincioșilor. Este cazul lui Sayf al-Dawla sultan de Alep, care din 945 și până la moartea sa din 987, unul dintre predicatorii săi îi repeta: "este de datoria voastră să continuați ofensiva și nu a necredincioșilor".¹¹ Un astfel de apel venea însă dintr-o regiune frontalieră, care fusese recucerită de bizantini între 974 și

⁹ Reuven FIRESTONE, *Jihad: The Origin of Holy War in Islam*, Oxford, Oxford University Press, 1999, pp. 67-91.

¹⁰ IDEM, *IBIDEM*.

¹¹ Alfred MORABIA, *op. cit.* p. 106.

987, într-o perioadă în care marile cuceriri arabe nu mai erau de actualitate și prin urmare nici războiul contra necredincioșilor nu mai reprezenta o prioritate pentru zonele direct amenințate. În spațiul *dâr al-islâm* era evocat destul de des *jihadul* pentru justificarea *razzias* în care motivațiile religioase erau amestecate cu valoarea materială a prăzilor sau chiar cu traficul de persoane: acest tip de incursiuni terestre sau maritime furnizau sclavi, ce erau ulterior vânduți în lumea musulmană¹².

Jihadul exterior, lupta pentru supunerea *dâr al-harb*, a fost rar considerată drept obligatorie pentru musulman, în schimb el este meritoriu, unii istorici considerându-l “monahismul” islamului.¹³ În acest context asistăm la dezvoltarea complexă a termenului de *ribat* care la origine însemna “pregătirea unei bătălii” și desemna apoi posturi fortificate, situate cel mai adesea în apropiere de *dâr al-harb* unde se putea duce un război defensiv împotriva necredincioșilor pentru obținrea gloriei și a bogăției.¹⁴

Este dificil de știut ce percepție aveau cuceritorii arabi despre jihad în secolele VII-VIII, pentru că izvoarele arabe ce ne relatează aceste cuceriri datează în special din secolul al IX-lea. Între mijlocul secolului al VIII-lea și mijlocul secolului al IX-lea, în jurul Mării Mediterane se impun patru mari puteri: califatul abbasid, Imperiul bizantin, emiratul umayyad de Cordoba și Imperiul carolingian. Abbasizii care se luptau cu bizantinii în Anatolia și Siria, vedeau în emiratul de Cordoba un bastard al regimului ilegal suprimat în Orient, încercând să se alieze acum cu carolingienii aflați în conflict cu bizantini și umayyazii.¹⁵ Astfel Pepin cel Scurt trimite diplomați la Bagdad în 765, bineprimiți de către califul al-Masûr, care la rândul său dăruiește regelui mai multe cadouri în 768. O astfel de politică este continuată în vremea lui Carol cel Mare și al lui Hârûn al-Rashîd în 797 și 802: primul trimite ambasadori, cele de-al doilea cadouri consistente la Aix-la-Chapelle (un elefant care a impresionat în mod evident asistența). În 831, califul al-Mamûn trimitea și el o delegație la Ludovic cel Pios, toate aceste gesturi subliniind interese geopolitice evidente, mult mai importante atât pentru carolingieni, cât și pentru abbasizi decât o eventuală solidaritate religioasă.¹⁶ Emirii și califii umayyazi din Cordoba practicau *jihadul* împotriva necredincioșilor din nord cu o oarecare regularitate, dar scopul era mai degrabă jaful și mai puțin cucerirea de noi teritorii. Războaiele împotriva micilor regate creștine au continuat în vremea califilor, oferind ocazia impunerii unor termeni umilitori conducătorilor acestor regate, prin care se amintea și accentua suzeranitatea cel puțin teoretică a califilor în aceste teritorii. Au fost și situații în care era invocat *jihadul* ideologic, pentru expediții devastatoare precum cea care ajuns până la Sfântul Iacob de Compostella, de unde arabii au luat clopotele bisericii drept pradă și simbol al umilinței ce se impunea dușmanului necredincios. Cu toate acestea, incursiunile arabe de

¹² Atac, incursiune rapidă într-un teritoriu străin, cu scopul confiscării de recolte, animale etc.

¹³ IBIDEM, p. 164.

¹⁴ Ribat desemna adesea o mânăstire sufită fără semnificații militare.

¹⁵ Califatul Cordoba a fost un stat din peninsula Iberică (Al-Andalus) și Africa de Nord cu capitala în orașul Cordoba, stat existent între 929 și 1031. Această perioadă s-a caracterizat printr-o remarcabilă înflorire a comerțului și a culturii; multe dintre capodoperele artistice ale Iberiei musulmane s-au construit în această perioadă, inclusiv celebra Mare Moschee din Cordoba. În ianuarie 929, Abd-ar-Rahman al III-lea s-a proclamat calif de Cordoba. Abd-ar-Rahman al III-lea făcea parte din dinastia umayyadă; aceeași dinastie deținea titlul de emir de Cordoba încă din 756. Perioada califatului a fost apogeul prezenței musulmane în peninsula Iberică. Califatul s-a dezintegrat din cauza războiului civil (*fitna*) între descendenții ultimului calif Hisham al II-lea și succesorii primului său ministru (*hayib*) Al-Mansur. O rămășiță a califatului a continuat să existe până în 1031 când, după ani de lupte intestinale, s-a dezmembrat în mai multe regate Taifa independente.

¹⁶ P. SENAC, « Les Carolingiens et le califat abbaside (VIIIe-IXe siècles) în *Chrétiens et musulmans en Méditerranée médiévale (VIIIe-XIIIe)*, Poitiers, 2003, pp. 3-19.

acest gen au fost de scurtă durată și aveau drept scop afirmarea puterii de la Cordoba și nu stabilirea unei prezențe musulmane în regiunile devastate.

În Apus, ideea de război sfânt a fost adoptată mai târziu pentru diferite motive¹⁷ precizând și faptul că această idee privind justificarea războiului nu aparține exclusiv Occidentului. Discuții și chiar scrieri despre această dimensiune a conflictului militar le întâlnim cu mult timp înaintea apariției lor în latinitatea vestică¹⁸, China antică¹⁹, Egipt, Babilon sau în India hindusă. Nu trebuie să uităm nici faptul că la început cruciada era un fel de pelerinaj, iar cei care luau parte erau pelerinii. Era o călătorie sfântă (*iter, passagium*), nu un război sfânt, o atitudine defensivă, adică efectivele armate aveau rolul de a proteja pelerinii pe drumul spre altarele sfinte ale creștinilor și să recupereze sau să apere Locurile Sfinte din Palestina. Acest caracter defensiv era diferit de jihad prin faptul că nu adopta impunerea forțată a creștinismului asupra altora. În secolele următoare, unii participanți au adoptat o atitudine beligerantă, cum ar fi așa-ziii cruciați albigenzieni²⁰ sau cei care au prădat Constantinopolul în 1204. Totuși, noțiunea de a folosi forța pentru convertirea necredincioșilor era, cu câteva excepții, străină creștinismului de la est și vest. Proclamați de către cea mai puternică autoritate religioasă din vest, Papa, cruciații erau îndreptați către un scop religios: protejarea membrilor creștini în est, recuperarea și apărarea Locurilor Sfinte, iar celor care luau parte le erau promise recompense religioase și, în special, iertarea păcatelor.

În Apus cruciada a fost un tip particular de „război sfânt”, concept moral, juridic și teologic în același timp. **Începând cu momentul în care creștinii au primit libertate și putere în imperiu, adică din epoca constantiniană (secolul al IV-lea), în jurul acestui concept s-a organizat o bună parte a reflecției politice creștine. Mai înainte, raportul între război și creștinism se punea în termeni diferiți, deoarece responsabilitatea politică aparținea împăraților păgâni. Tema „războiului sfânt”, în Evul Mediu occidental este o moștenire a gândirii Fericitului Augustin (354-430), cu interpretări, dezvoltări și deformări. Pentru autorul *Cetății lui Dumnezeu*, un război putea fi drept dacă îndeplinea trei condiții: să fie declarat și condus de o autoritate legitimă, să aibă drept scop respingerea unui agresor sau recuperarea unui bun, să aibă o intenție corectă.**²¹ Astfel, împăratul se încadara în dreptul său moral dacă pornea un război pentru recucerirea unui

¹⁷ Atât de multe s-au scris despre acest lucru încât nu este nevoie pentru a intra în detalii, de exemplu: J. Riley-Smith, *The First Crusade and the Idea of Crusading*, London, 1993; S. Runciman, *A History of the Crusades*, 3 vol. Cambridge, 1951-1954; K. M. SETTON, *A History of the Crusades*, 6 vol., Madison, Wisconsin, 1969-1989; A. S. ATIYA, *The Crusade: Historiography and Bibliography*, Bloomington, 1962. În fapt, până în 1997 existau aproximativ 5300 de titluri de lucrări privind cruciadele. Un material foarte bun din acest punct de vedere este *Buletinul Societății pentru studiul Cruciadelor și al Estului latin* editat între anii 1981-1997.

¹⁸ Vechii egipteni au observat o gamă surprinzător de mare de practici umanitare în timpul războiului; babilonienii făceau o distincție clară între cei care au inițiat un conflict militar și soldații care au participat efectiv la luptă-era avută în vedere răspunderea morală a fiecăruia dintre ei, fapt notat de către liderul babilonian, marele Sanherib după campania împotriva Jerusalem în anul 690 d.Hr.; în hinduism Cartea lui Manu (secolul al IV-lea î.Hr.) conține reglementări detaliate privind modul în care are loc derularea unui război.

¹⁹ De exemplu, Laoțse, filozof chinez și fondator al religiei Tao, a scris în secolul al VI-lea î.Hr., că opțiunea războiului ar trebuie să fie aleasă cu cea mai mare rezervă și, chiar și atunci, conflictul armat niciodată nu ar trebui continuat dincolo de punctul necesar pentru a atinge scopul pentru care a fost inițiat-*A Source Book in Chinese Philosophy*, trans. and ed. Wing-Tsit Chan, Princeton University Press, New Jersey, 1969, pp. 154-155.

²⁰ *Albigenzii* erau adepții unei secte rigoriste și antiecleziale, cu centrul în orașul Albi din sudul Franței,

²¹ Vezi Ionuț-Alexandru TUDORIE, „Sfântul Augustin și teoria bellum justum. Reflecții pe marginea scrisorilor 189 și 229” în *Bellum justum et pium. Creștinii în fața provocării războiului-o perspectivă istorico-fenomenologică*-coordonatori Pr. Radu Petre Mureșan, Ilie Chișcari, ed. Universității București, 2011, pp. 319-345.

teritoriul pierdut de imperiu în favoarea unor barbari, cu scopul de a readuce pacea și nu din dorința de obținere de bunuri necuvenite prin cruzime. Fericitul Augustin mergea și mai departe în cazul luptei împotriva ereziei donatiste din nordul Africii, admitând faptul că autorul era chiar Dumnezeu (*bellum Deo auctore*), iar combatanții acționează ca niște slujitori ai Săi. La rândul său, Thomas d'Aquino considera că pentru un război sfânt erau necesare trei condiții: să poarte autoritatea unui principe, să aibă o cauză dreaptă și intenția să fie dreaptă. El admite însă că ereticii trebuie supuși morții dacă nu se convertesc.

Papa Grigore cel Mare (590-604) introduce o idee nouă, atunci când, într-una din scrisorile sale, vorbește despre posibilitatea unui „război misionar” cu scopul răspândirii creștinismului, „pentru mărirea Statului în care Dumnezeu este cinstit...în așa fel ca numele de Hristos să se răspândească în jurul predicării credinței”²² Această inovație teologică nu a avut consecințe imediate. Odată cu refacerea unității statale din epoca carolingiană (secolele VIII-IX), între autoritatea temporală (împărat) și cea spirituală (papa) se va dezvolta ideea de război sfânt. Cucerirea Saxeilor de către Carol cel Mare pare a avea motive religioase. Abatele Warneharius care se evidențiasse în apărarea Romei, este considerat „atletul lui Hristos” expresie rezervată numai sfinților. Richer de Reims²³ afirma că regele Eudes adresa trupelor sale, înaintea unei lupte cu pirații normanzi, aceste cuvinte: „este o onoare să mori pentru țară și este bine să te sacrifici pentru apărarea creștinilor”.²⁴ Într-o primă fază, circumstanțele politice au stat la originea trecerii de la războiul drept la cel sfânt. Odată cu încheierea expansiunii francilor, Occidentul era asediat de popoare păgâne sau de alți necredincioși: sarazinii dădeau târcoale coastelor Mediterane, uneori chiar pătrundeau și pe maluri, destul de mult în spațiul terestru; ungurii întreprindeau raiduri în Germania, Franța și Italia. La Roma papalitatea nu mai era în siguranță, de aceea responsabilul patrimoniului petrinian, trebuia să se apere, iar pentru ridicarea moralului trupelor era nevoie de motivații religioase. În 878, papa Ioan al VIII-lea (872-882) promitea celor care mureau pentru apărarea credinței creștine, iertare absolută, asemănătoare celei acordate tâlharului de pe Cruce de către Mântuitorul Iisus.²⁵ O schimbare majoră de percepție are loc în secolul al XI-lea, proces explicabil prin mai multe elemente. Mai întâi, în epoca carolingiană, în sânul societății creștine, funcția militară, *militia*, începea să capete o valoare pozitivă din punct de vedere moral și spiritual. Aceasta va fi și originea idealului cavaleresc, propus și prescris de către clerici, dezvoltat în poemele epice sau în lucrările didactice precum *Liber de vita christiana* a lui Bonizo de Sutri, compuse cu puțin înainte de prima cruciadă²⁶. Pe de altă parte, reforma gregoriană a încurajat

²² *Les Croisades*, volum coordonat de Robert DELORT, ed. Seuil, Paris, 1988, p. 96.

²³ Richer de Reims (940 - 998), se trăgea dintr-o familie din anturajul lui Ludovic al IV-lea. Asemenea altor nobili, el intră în anul 969 în mănăstire mai precis în abația Saint-Remi de Reims, unde va rămâne până la sfârșitul vieții. A fost elevul lui Gerbert d'Aurillac (viitorul papă Silvestru al II-lea). El îi va cere redactarea unei cronici care va acoperi perioada 882-899.

²⁴ Robert DELORT, *op. cit.* p. 96.

²⁵ IBIDEM, p. 97.

²⁶ Numele de cântări sau poeme epice desemnează foarte bine conținutul lor: erau destinate spre a fi cântate și explicitate prin gesturi, adică subliniate faptele de eroism ale personajelor descrise. Cântarea sau psalmodierea determina forma. Conținutul evidențiază epopeea, care lauda un personaj sau un eveniment, ținând totuși seama și de evenimentele istorice. Cea mai mare parte a celor peste 100 de astfel de cântări, care ne-au rămas până astăzi, au fost scrise între 1150-1250, dar ele transferau auditoriului în trecut, adică în perioada carolingiană sau în vremea victoriilor împotriva sarazinelor. Imaginarul era vrăjit de un trecut fabulos și reactulizat de un prezent dublu: cel al feudalității și al suveranului, dar și cu idealul de forță și curaj al primilor cavaleri. Astfel, prezentul putea fi trăit cu emoții puternice de către participanții la prima cruciadă, care urmăreau recucerirea Locurilor Sfinte. Succesul cântecelor consta în simplitate, cu caracterele exteriorizate ale personajelor, fapt care nu înseamnă că nu sunt complexe, că nu cunosc îndoiala, nehotărârea sau necazul. Din acțiunile lor nu reiese forța brutală, care trebuie admirată, ci voința de a servi o cauză dreaptă, de a fi în serviciul comunității. Cântările epice au fost grupate în

decisiv ideea că Biserica, în special papalitatea, putea și era datoare să ducă un război împotriva dușmanilor săi interni și externi. Deținător al „dreptului la sabie”, *jus gladii*, papei îi era permis folosirea forței armate: împotriva împăratului, în timpul disputei pentru investitură, împotriva tulburărilor locale, împotriva necredincioșilor. Astfel, apar expresiile *militia Christi*, *militia Sancti Petri* pentru a desemna pe luptătorii în slujba papei. O a treia compozantă a coagulării ideei de război sfânt ar fi dezvoltarea economică și demografică, care permitea recucerirea teritoriilor pierdute în trecut sau intervenția în partea estică a Mediteranei, acolo unde vecinul bizantin, deja considerat schismatic după 1054, nu mai era capabil să facă față singur turcilor selgiucizi.

În 1063, papa Alexandru al II-lea (1061-1073) acorda războinicilor creștini, care luptau împotriva maurilor din Spania iertarea păcatelor. Zece ani mai târziu, papa Grigore al VII-lea (1073-1085) planifica un război în Răsărit împotriva necredincioșilor, conflict în fruntea căruia dorea să se afle, iar participanții ar fi trebuit să ajungă până la Sfântul Mormânt de la Ierusalim. Acest gen de inițiativă se va concretiza sub Urban al II-lea (1088-1099) odată cu declanșarea primei cruciade. A fost un război sfânt în măsura în care papa a avut singur inițiativa, în numele Sfintei Biserici și în care reprezentantul său conducea derularea acțiunii. Considerați și pelerini, participanții la prima cruciadă erau persoane protejate, cu un statut special recunoscut prin dreptul canonic. În plus, era vorba despre un război, care avea ca scop ajutorarea creștinilor din Orient în fața dușmanilor Crucii, expediție ce se purta în numele lui Hristos cu obiectivul suprem, cel al pelerinajului la Sfântul Mormânt.

Intențiile cruciaților trebuiau să fie de ordin spiritual, iar pentru efortul depus în luptă primeau, ca recompensă, o indulgență deplină. Astfel, al doilea canon al conciliului de la Clermont (18 noiembrie 1130) menționa: „dacă un om decide din propria sa evlavie și nu pentru onoare sau pentru avantaje materiale să elibereze Biserica lui Dumnezeu de la Ierusalim, călătoria lui să-i fie penitență”.²⁷ Pe parcursul călătoriei cruciada trebuia să se manifeste ca o mărturie a intervenției divine, participanții mergeau pe „o cale sfântă”, duceau „războiul lui Dumnezeu” pentru eliberarea „Țării Sfinte” și a „Orașului Sfânt”. Dumnezeu acționa prin soldați, iar succesele erau un semn al acceptării din partea divinității. În mod curios, pe la 1140, cunoscutul canonist Grațian, cel care analiza în *Decretul* său problema războiului drept, nu vorbește despre cruciadă. Asemenea predecesorilor săi, Fericitul Augustin și Grigore cel Mare, el condamna pe asasinii, schismaticii, ereticii sau necredincioșii care trebuiau pedepsiți de Biserică și puterea seculară.²⁸ Trebuie așteptați comentatorii *Decretului* așa-numiții *decretiști* din a doua jumătate a secolului al XII-lea sau teologii și canoniștii

mai multe categorii: ciclul lui Carol cel Mare, căruia îi aparține și *Chanson du Roland*, ciclul lui Guillaume d'Orange sau ciclul cruciadelor, marcând în memoria și imaginarul colectiv o epocă eroică.

²⁷ Robert DELORT, *op. cit.* p. 99.

²⁸ Biografia lui Grațian este neclară. El a fost, probabil, călugăr la mănăstirea Sfinții Felix și Nabor din Bologna. Aici el a trăit și învățat, dar mănăstirea sa nu figurează cu privilegiul din partea papilor Honorius al II-lea (1125), Inocențiu al II-lea (1136) și Eugeniu al III-lea (1147). El primește încă de la început titlul de *magister*, iar Simon de Bisignano vorbind în jurul anului 1170 despre Grațian, îl numea *magister noster*. Principalele orientări eclesiologice și politice ale Bisericii romane înainte și după concordatul de la Worms (încheiat în data de 23 septembrie 1122 între trimișii papei Calixt al II-lea și împăratul Henric al V-lea al Sfântului Imperiu Roman; înțelegerea punca capăt luptei pentru investitură între papă și împărat) au avut urmări imediate asupra lucrării lui Grațian „părintele științei și a dreptului canonic”. Afirmatia aparține lui S. KUTTNER, „The Father of the Science of Canon Law”, *The Jurist*, 1, 1940, pp. 1-19. Lucrarea sa cu titlul complet *Concordia discordantium canonum* numită însă și *Decreta Gratiani*, a creat posibilitatea dreptului canonic să depășească colecțiile precedente din secolele XI-XII, prin folosirea unei metode noi, aparținând perioadei de început a scolasticii. Grațian oferea canoniștilor posibilitatea rezolvării contradicțiilor între canoane și reconcilierea diferitelor doctrine. Decretul lui Grațian devine astfel un model și o colecție ce reunesc ansamblul unei vaste tradiții juridice a Bisericii romane.

adepti ai scolasticii, care vor trata despre legitimitatea cruciadelor. Huguccio din Pisa (1140-1210) recunoștea Bisericii dreptul de a conduce un război împotriva celor care sunt în afara ei și a celor care o agrează din interior. El justifică războaiele duse împotriva dușmanilor Bisericii prin faptul că aceștia ofensau pe Dumnezeu prin necredință, uzurpau teritorii legitime sau revendicate de creștini prin dreptul popoarelor, *jus gentium*, și prin legea divină. Nu era acceptat războiul împotriva necredincioșilor pentru a-i converti sau extermina.²⁹

În mod paradoxal, odată cu degradarea ideii de cruciadă din secolul al XIII-lea, ea se impune ca o învățătură oficială a Bisericii. După teologia experimentată de oamenii de acțiune urmează timpul reflecției. Printre cei care au comentat deciziile legislative ale papilor, Henri de Suza, cardinal de Ostia de unde și numele de Ostiensis (1271) apare drept un partizan al cruciadelor, pe care le plasează în categoria războaielor romane dintre credincioși și necredincioși sau a celor drepte așa cum în trecut au fost luptele dintre Imperiul roman și barbari. Papa, succesorul Sfântului Apostol Petru, a primit putere deplină asupra întregului pământ, astfel încât cei care nu-i recunosc acest drept sunt considerați rebeli și de aceea trebuie supuși. Poziția această este mult nuanțată de papa Inocențiu al IV-lea (1243-1254), care considera că necredincioșii nu trebuie să fie decăzuți din drepturile de proprietate sau eliminați din funcții de conducere. Creștinii puteau însă recupera pământul Țării Sfinte pentru că era al lui Hristos și pentru că în trecut a fost cucerit de către împăratul roman în urma unui război drept, or papa este moștenitorul împăratului. Desigur, în virtutea pretenției donației lui Constantin cel Mare către Silvestru I (314-335), papa nu putea revendica decât teritoriile situate în partea occidentală a vechiului Imperiu roman (Spania și nordul Africii), dar în calitate de vicar al lui Hristos avea un drept special pentru Țara Sfântă, care aparținea totuși părții orientale a imperiului. Inocențiu al IV-lea nu își pune problema caracterului drept sau just al războiului prin care în primul secol, împărații romani cucereau Palestina. În spatele succesiunii de argumente poate fi devalată o atitudine fundamentală: Biserica are dreptul să declanșeze și să poarte un război, dar pe de altă parte își rezervă și dreptul de control asupra lui. Pentru o problemă atât de importantă precum cruciada cu indulgența plenară acordată participanților, numai papa era abilitat.

Pentru bizantini, trebuie subliniat faptul că ambele idei, războiul sfânt-jihadul și cruciadele, erau odioase³⁰. Ei le respingeau pe amândouă. În privința jihadului, ei nu îl înțelegeau, considerând că armatele musulmanilor vedeau în el speranța la o pradă mai mare și o plăcere barbară pentru luptă. După spusele lui Leon al VI-lea, sarazinii « ... nu făceau campanii din punct de vedere militar și al disciplinei, dimpotrivă, pentru profit și drepturi sau mai exact pentru a jefui în numele credinței lor »³¹. Leon îi numește „barbari și infideli” preocupați doar cu jefuirea³². Foarte mulți care veneau din Siria și Palestina, „au uitat ce înseamnă războiul și sunt axați doar pe jefuire”³³. Din secolul al VII-lea până în secolul al XIV-lea autorii bizantini au repetat aceste acuzații, arătându-și dezgustul pentru doctrina jihadului. În polemicele împotriva islamului, ei criticau vehement jihadul ca fiind nici mai mult nici mai puțin decât arogarea unui drept

²⁹ Vezi Philippe CONTAMINE, *La Guerre au Moyen Age*, Paris, PUF, 1986.

³⁰ Paul MAGDALINO, *The Empire of Manuel I Komnenos, 1143-1180*, Cambridge, 1993, pp. 95-98.

³¹ LEONIS VI, *Tactica constitutiones*, 18.24, Migne PG vol. 107, Paris, 1863, p. 952.

³² IBIDEM, 18.128, p. 975.

³³ IBIDEM, 18.132, p. 977.

pentru ucidere nejustificată și un pretext pentru jefuire³⁴. Masacrul și jefuirea nu puteau avea ca scuză religia. Indiferent de această concepție, războiul era un fapt, pe care însă mulți bizantini, fideli spiritului evanghelic nu-l doreau neapărat sângeros: a fi învingător, fără a omorî era idealul creștin și lucrul dorit de omul de arme bizantin pătruns de adevărata credință. Pentru un prelat din secolul al X-lea, cel mai frumos elogiu putea fi adresat generalului Nichifor Uranos, care, după el „a asigurat Orientului și pornind de aici întregii lumi, o pace profundă și liniștită” acestea fiind „lucrurile pe care oamenii le-au împlinit fără vărsare de sânge”.³⁵ Tema victoriei nesângeroase este cu siguranță un *topos*, care corespunde însă unei structuri profunde, ce accentua idealul pacifist al Bizanțului până în ultimele momente și care nu pune în cauză numai războiul, drept criteriu al violenței. De fapt violenței în sine Biserica ortodoxă îi era ostilă, fără a-i acorda o justificare a bunei intenții. Pentru patriarhul Constantin Chliarenos (1154-1157) soldații care-i urmăresc pe tâlhari și îi omoară pentru a apăra binele comun, nu sunt mai puțini pasibili de pocăință spirituală pentru că au vărsat sânge, decât cei care au omorât cu bunăștiință.³⁶

În ceea ce privește cruciadele, este suficient să citim cele consemnate de **Ana Comnena, care detesta această mișcare și pe mulți dintre participanți**.³⁷ Totuși, unii bizantini, la început, i-au primit cu multă deschidere pe occidentali. Ei erau până la urmă cu toții creștini, deși unii nu respectau întocmai învățăturile și practicile creștine. Împăratul Alexios îi trata într-un mod civilizată, aproape cordial, chiar și în ciuda faptului că era îngrijorat de ceea ce aceștia ar putea face, asigurându-le sprijin militar la trecerea lor prin Asia Mică. În general, bizantinii nu au înțeles însă niciodată de ce acei cavaleri occidentali și discipolii acestora mărșăluiau pe pământul lor. Reinstituirea creștinismului în Ierusalim a fost un obiectiv lăudabil, dar a meritat imensul efort, plin de primejdii și nesiguranțe dus la capăt cu atâta brutalitate? Constantinopolul, până la urmă, putem considera că era Noul Ierusalim, adevăratul oraș sfânt³⁸. Ierusalimul avea mai multă valoare sentimentală pentru bizantini care, prin pragmatismul lor, aveau însă un interes sporit pentru Antiohia, poziționată bine din punct de vedere strategic. Au înțeles pelerinajul și războiul, dar unirea între cele două nu au înțeles-o. De fapt au fost îngroziți de propovăduirea lui Bernard de Clairveaux și de chemarea pe care o adresa privind exterminarea necredincioșilor³⁹. Într-un final bizantinii, au ajuns să creadă că războinicii din Apus nu aveau nimic altceva în minte decât cucerirea imperiului, iar evenimentele din 1204 au dovedit că aveau dreptate. Într-un final au ajuns să-i urască pe latini la fel sau chiar mai mult decât pe musulmani. Dacă latinii erau convinși, privind expedițiile lor spre Orient, că participă la un « război sfânt », această acțiune nu a fost nici pe departe considerată în aceeași optică de către bizantini. Ei nu au avut conceptul de război sfânt în adevăratul sens al cuvântului.

³⁴ Adel Theodor KHOURY, *Polémique byzantine contre l'Islam, VIII-XIII s.*, Leiden, 1972, pp. 243-259.

³⁵ Philéto Synadenos, „Lettre XIII” à Nicéphore Ouranos J Darrouzès, *Epistoliers byzantins du Xe siècle*, p. 259.

³⁶ Constantin Chliarénos, patriarche de Constantinople, *Responsa*, P.G. CXIX, col.332.

³⁷ Anna COMNENA, *Alexiada*, traducere de Marina Marinescu, cartea a X-a București, 1977, pp. 64-114.

³⁸ În fapt Constantinopolul era spațiul creștin al Imperiului, era o legătură fizică între Biserică și lume. Vezi Pr. Prof. Dr. Emanoil Băbuș, „Apostolul Pavel și Împăratul Constantin cel Mare. Consecințele unor convertiri ale Antichității creștine” în *Mitropolia Olteniei*, Anul LVIII, Nr. 9-12, Craiova, 2006, p. 117.

³⁹ *De laude novae militiae, Sancti Bernardi opera*, vol. 3, editori J. Leclercq și H. M. Rochais, Rome, 1963, p. 217 apud George T. DENNIS, „Defenders of the Christian People”-*The Crusades from the perspective of Byzantium and the Muslim World*, editor Angeliki E. Laiou, Roy Parviy Mottahedeh, Dumbarton Oaks, 2001, p. 33.

Într-o anumită perspectivă, toate războaiele bizantine erau sfinte deoarece împăratul era sfânt și sub autoritatea lui, câteodată și sub conducerea lui, erau purtate aceste războaie. Erau declarate de către împărat și erau duse pentru beneficiul imperiului, erau războaie imperiale purtate în tradiția romană. Caracterul lor esențial nu s-a schimbat din cauza legiunilor intrate acum în luptă sub semnul Crucii. Rugăciunile lor pentru a fi binecuvântați de către Dumnezeu, precum și alte practici religioase nu dădeau în mod obligatoriu acestor războaie sfințenie, așa cum s-a mai susținut câteodată.⁴⁰

În încercarea de clasificare a unui conflict drept religios sau sfânt, apare în mod firesc întrebarea: dacă există sau nu o motivație religioasă în acțiunile lor? În caz contrar, de ce s-ar mai lupta? În acest sens, cruciații oferă un bun exemplu. Nimeni, chiar și în Evul Mediu, nu ar fi părăsit confortul propriei locuințe, împachetându-și toate lucrurile și să plece într-un marș de 2000 de kilometri, să îndure greutăți incredibile și să se confrunte cu moartea, cu excepția cazului în care el ar fi fost motivat religios. Deși, au existat unii, și Bohemond este un exemplu în acest sens, care au avut și motive mai puțin nobile, majoritatea cruciaților însă, nu dobândeau nici un avantaj strategic, economic sau politic, mai ales în prima sută de ani. Au defilat prin estul Europei și în Orient pentru ceea ce ei considerau a fi un act religios și în același timp o datorie. Pentru ei acțiunea respectivă a fost cu siguranță un război sfânt.

Un exemplu interesant, în cazul Bizanțului, îl constituie inițiativa împăratului Heraclius, care desfășoară mai multe campanii militare împotriva perșilor, uneori descrise ca o cruciadă prototip⁴¹ și care a avut multe elemente religioase. Perșii au distrus biserică, au masacrat creștini, și au luat Sfânta Cruce din Ierusalim. Aceștia trebuiau pedepsiți și Crucea recuperată, iar Patriarhul s-a rugat pentru victorie și a binecuvântat trupele deoarece acestea erau sub stindardul Crucii. Așadar, religia a jucat un rol important pe tot parcursul conflictului. Războaiele lui Heraclius au reprezentat însă numai o fază din conflictul geopolitic dintre romani, ulterior bizantini și perși, conflict care a avut loc timp de șase sute de ani. Cu toate că retorica religioasă și ritualurile au fost cunoscute și proeminente, ulterior războaiele bizantine, precum cele ale lui Nichifor al II-lea Focas în secolul al X-lea, sau cele ale împăraților Comneni în cel de-al XII-lea secol, au fost în primul rând războaie imperiale. Chiar dacă, obiectivele lor au coincis uneori cu cele religioase, ele nu au modificat această caracteristică de bază.

Strigătele de război, cum ar fi „Dumnezeu îi ajută pe romani” sau „Crucea este victorioasă”, nu au transformat natura războiului într-unul special, ci, alături de simboluri, aveau darul să aducă un plus de încredere soldaților și să ridice moralul trupelor. De asemenea, slujbele bisericesti, în special liturghia euharistică, erau destinate să-i ofere confort soldatului și să-l pregătească pentru a-și risca viața⁴². În zilele noastre preoții capelani fac servicii religioase pentru armatele moderne, dar asta nu sfințește conflictele lor, iar sportivii se alătură în rugăciune, de multe ori înainte de un joc, dar nu vorbim de o confruntare sportiva sfântă. Cu siguranță că Biserica s-a rugat pentru victorie, dar a respins cererea lui Nichifor al II-lea Focas, pentru ca soldații căzuți în luptă să fie onorați ca martiri. Crucea a fost afișată pe

⁴⁰ Este bine de cercetat excelentul studiu al Asist. dr. Sebastian NAZĂRU, „Război drept și pace în tradiția bizantină” în *Bellum justum et pium, creștinii în fața provocării războiului*, ed. Universității din București, București, 2011, pp. 345-399.

⁴¹ Afirmatia aparține lui William, arhiepiscop de Tyre (1130 - 29.09.1186), istoric născut probabil în Palestina din părinți europeni. Vezi Pr. Prof. dr. Emanoil BĂBUȘ, *Bizanțul între Occidentul ...*, nota 2, p. 243.

⁴² George T. DENNIS, „Religious Services in the Byzantine Army,” în *Eulogema: Studies in Honor of Robert Taft, Studia Anselmiana* 110, Roma, 1993, pp. 107-117.

stindarde sau utilizată în loc de un stindard, pentru a reaminti trupelor de protecția lui Dumnezeu și că acestea luptau pentru o națiune creștină. De-a lungul secolelor, Crucea a fost reprezentată pe stindardele mai multor armate participante la diferite războaie, conflicte care au fost departe de a fi sfinte, iar Crucea afișată pe steagurile moderne, a mai multor națiuni nu ne spune nimic despre sensibilitatea religioasă a cetățenilor săi.

Atitudinea bizantină față de război poate fi cel mai bine înțeleasă în contextul modului în care aceștia se raportau la lume și la viață în general. Această lume în care se găseau, precum și viața pe care o trăiau erau fragile și tranzitorii, de aceea, singura realitate permanentă părea într-o altă lume, în Împărăția Raiului, iar imperiul de pe pământ era o reflecție a celui din Rai. Pentru a-L imita pe Dumnezeu împăratul se presupunea că era din Rai. În conformitate cu Dumnezeu, el trebuia să se asigure de bunăstarea supușilor săi și să-i protejeze de toate pericolele, din interior sau din afară. Biserica a avut un rol diferit. Iisus a spus ucenicilor Săi că El ar putea apela la legiuni de îngeri pentru a se salva de la moarte⁴³, dar, El nu a făcut acest lucru și, nici Biserica Sa.

Spre deosebire de sora sa latină, Biserica bizantină a preluat conducerea într-un alt fel de luptă, unul pentru sufletele credincioșilor, o luptă nu împotriva dușmanilor oamenilor, ci împotriva puterilor cosmice și forțelor supraomenești ale răului. Pentru creștinii bizantini aceasta a fost o formă de război care ar putea fi numit sfânt, deși nu este specificată explicit respectiva expresie. Conceptul de creștin fiind implicat într-un război împotriva forțelor răului ne duce înapoi în timp, desigur, la Sfântul Apostol Pavel, dacă nu chiar mai înainte⁴⁴. În timp ce fiecare creștin trebuie să reziste atacurilor diavolului, călugării au constituit trupele de front în războiul împotriva legiunii satanei. Zi și noapte, după Grigorie de Nazianz, călugărul trebuie să lupte într-un război spiritual⁴⁵, Ioan Gură de Aur adăugând că războiul împotriva demonilor este dificil și nesfârșit⁴⁶. Combaterea spirituală este o temă obișnuită în viața sfinților⁴⁷. Demoni într-o varietate de forme, de la hiene la dragoni, au atacat brutal sfinți precum Theodor de Edessa, Grigorie Decapolitul, Ioan Imnograful, Ioan Psychites și mulți alții⁴⁸. Fiecare istorisire vorbește de neîncetatele lor lupte împotriva forțelor păcatului și întunericului. Pentru a se confrunta cu astfel de adversari, călugărul trebuia să fie și soldat, Sfântul Simeon Noul Teolog amintind călugărilor săi că au fost chemați pentru a lupta împotriva dușmanilor nevăzuți; ei s-au înrolat în rândurile soldaților lui Hristos.⁴⁹ Călugării nu au așteptat să fie atacați, ci au dus războiul în teritoriul diavolului și s-au luptat cu el pe propriul teritoriu, în deșert și în alte locuri sălbatice, abandonate. Mulți au făcut un punct de adunare, în deșert, în locul unde demonii apăreau⁵⁰. Daniel Stilitul a aflat că demonii s-au ascuns într-o biserică veche și a mers imediat pentru a lupta cu ei “precum un soldat curajos

⁴³ Matei 26, 53: « Sau și se pare că nu pot să rog pe Tatăl Meu și să-Mi trimită acum mai mult de douăsprezece legiuni de îngeri? »

⁴⁴ Romani 7, 23; Efeseni 6, 16-20; 1 Tesaloniceni 5, 6-8; 1 Timotei 6,12; 2 Timotei 2, 4.

⁴⁵ Gregorius NAZIANZENUS, *Orationes*, 2, 91 -http://www.documentacatholicaomnia.eu/20_30_0329-0390-Gregorius_Nazianzenus_Sanctus.html, accesat în 04.08.2012, format doc.

⁴⁶ Joannis CHRYSOSTOMI, *Ad homiliam in Sanctum Eustathium*, în PG, vol. 50, J. P. Migne, Paris, 1862, p. 599.

⁴⁷ Tomáš ŠPIDLIK, *Spirituality of the Christian East*, Kalamazoo, Michigan-U.S.A., 1986, pp. 233-266.

⁴⁸ George T. DENNIS, *Defenders of the Christian...*, p. 37. Foarte multe informații sunt oferite de *Dumbarton Oaks Hagiographical Database* din colecția *Dumbarton Oaks Trustees for Harvard University*, Washington, D.C. 1998

⁴⁹ Syméon le Nouveau Théologien, *Catéchèses*, ed. B. Krivocheine, SC 96.1, 3, 129-34, Paris, 1963, p. 290 apud G. DENNIS, *studiu cit.* p. 37.

⁵⁰ Evagrius, *PRAKTIKOS, Traité pratique ou le moine*, ed. A. și C. Guillaumont, în *Sources Chrétiennes*, Nr. 171, Paris, 1971, p. 505 apud *IBIDEM*.

care se pregătește pentru luptă împotriva unei multitudini de barbari », ținând arma invincibilă a crucii⁵¹.

În acest context, cum rămâne cu războaiele vizibile și tangibile purtate de bizantini cu armură și arme din fier și oțel împotriva inamicilor de natură umană? Deși, ocazional, au existat povestiri romanțate pline de admirație privind vitejia și curajul pe câmpul de luptă al bizantinilor, totuși cuvintele unui militar din secolul al VI-lea sunt deosebit de relevante privind mentalitatea bizantină, considerând războiul “ca fiind un rău mai presus de toate relele”⁵². “Trebuie să preferăm întotdeauna pacea mai presus de toate”, scria Leon al VI-lea, “și să ne abținem de la război.”⁵³ Cu toate acestea, pentru foarte mulți bizantini, ideea unui război sfânt, în care ajutorul poate veni de la Dumnezeu, se impunea chiar și prin simpla opoziție dintre credincioși și necredincioși: « ajutați de Dumnezeu în luptă, bine înarmați și bine desfășurați, dacă atacăm cu curaj, luptând pentru salvarea sufletelor noastre și pentru Dumnezeu însuși, pentru părinții noștri și ceilalți frați ai noștri creștini, cu speranța în Dumnezeu, nu vom cunoaște niciun eșec și ne vom bucura de roadele victoriei asupra lor ». ⁵⁴ Musulmanii erau considerați că au insultat Cerul, care se va răzbuna într-o zi. Cu siguranță că războiul dus împotriva musulmanilor era sfânt, deoarece el apăra adevărul împotriva minciunii, dar rezultatul era în mâna lui Dumnezeu, care trimite pe necredincioși contra creștinilor păcătoși. Victoria va fi obținută numai atunci când pedeapasa va fi suficientă.

Pentru bizantini războiul nu a fost politica obișnuită, ci a fost ultima soluție. Amenințarea cu o armată copleșitoare ca număr, a fost preferată folosirii unei forțe de atac directe. Mai degrabă, ei au încercat să-și atingă scopurile prin diplomație, acțiuni sub acoperire, plătind tribut sau prin angajarea altor populații pentru a purta diferite lupte. Numai atunci când orice alt efort a eșuat, au fost nevoiți să folosească forța propriu-zisă, și, chiar și atunci, au încercat să evite un atac frontal folosind fie forme ușoare de exprimare armată, pentru a scădea puterea inamicului, fie diferite strategii inteligente de luptă, precum și manevre abile. Bizantinii au ezitat să se războiască din motive atât morale cât și practice, pentru că uciderea, era privită drept o faptă rea. Pentru aceasta era nevoie să își reamintească faimoasele și rareori observate canoane ale Sfântului Vasile, care a declarat că soldaților care au ucis în luptă li se refuză comuniunea pentru trei ani⁵⁵.

Bizantinii nu erau un popor avid de luptă. Acesta este și motivul pentru care cruciații i-au acuzat, nu o dată, de lașitate. Întreaga lor atitudine față de război a fost bazată pe apărare și, în acest sens, cu siguranță diferă de cruciadă și de jihad, ambele fiind agresive prin natura lor. Campaniile ofensive ale împăraților Heraclius, Nichifor al II-lea Focas, Ioan Tzimiskes și Vasile al II-lea au avut ca scop doar recuperarea și protejarea regiunilor, care au aparținut de drept Imperiului roman. Timp de secole, Bizanțul a dus un război defensiv pe linia munților Taurus, forțați de multe ori să cedeze aproape întreaga Asie Mică dușmanilor. În lumea bizantină, războiul nu a fost, ca în Occident, un mod, letal de cele mai multe ori, prin care așa-numiții nobili își demonstau

⁵¹ Hippolyte DELEHAYE, *Les saints stylites*, Brussels, 1923, cap. 15, p. 15.

⁵² George T. DENNIS, *Three Byzantine Military Treatises*, CFHB Series 25-Dumbarton Oaks, Washington, D.C., 1985, pp. 20-21.

⁵³ LEONIS VI, *op. cit.*, 2, 45

⁵⁴ IBIDEM, col. 977.

⁵⁵ Este canonul 13 care în final precizează că cei ceucid în război “...este bine a-i sfătuia ca trei ani să se rețină de la împărtășire, ca cei necurați cu mâinile” - Arhid. Prof. Dr. Ioan N. FLOCA, *Canoanele Bisericii Ortodoxe-note și comentarii*, Sibiu, 2005, p. 391.

priceperea și prin care căutau glorie. În sine, războiul nu a fost un act merituos sau bun, și nu a fost cu siguranță „sfânt”. Cum justificau atunci războiul? Aristotel scria la un moment dat: „scopul tuturor războaielor este pacea”. În secolul al XI-lea Ana Comnena explica de ce tatăl ei, Alexios, a alocat atât de mult timp și energie războiului⁵⁶. De asemenea, ea lămurea faptul că așa cum o persoană are dreptul să se apere folosind forța în ultimă instanță, la fel și o națiune poate face acest lucru. Ana Comnena justifică, în scrierile sale, măsurile militare luate de tatăl ei, Alexie, măsuri ce aveau în vedere în principal recuperarea unui teritoriu pierdut sau prevenirea unui rău mai mare împotriva imperiului⁵⁷.

Poate una dintre cele mai clare explicații, din punctul de vedere bizantin asupra războiului, este aceea a lui Leon al VI-lea la începutul scrierii sale, numită *Tacticae constitutiones*, din secolul al X-lea. Prioritatea principală a împăratului a fost menținerea păcii între supușii săi și, de asemenea, prosperitatea lor. El realizează că, pentru a asigura acest lucru, trebuie să mențină forțele armate în stare bună și să acorde atenție studiului tacticii și strategiei militare. În cuvintele sale observăm preocuparea împăratului privind conflictele militare și totodată faptul că le dezaprobă: "Din respect pentru imagine și cuvântul lui Dumnezeu, toți oamenii ar trebui să promoveze pacea și dragostea față de semenii în loc de a pune mână pe arme pentru a fi utilizate împotriva propriilor semenii. Dar, din moment ce diavolul, ucigașul original de oameni, dușman al rasei noastre, a făcut uz de păcat pentru a duce oamenii în război, spre deosebire de natura lor de bază, este absolut necesar pentru oameni ca să ducă război împotriva celor care sunt manevrați de diavol care vrea să le ia locul și să lupte cu o ambiție de neclintit împotriva națiunilor care vor război". În fapt, Leon spera că, "pacea, va fi respectată de către toți și va deveni un mod de viață"⁵⁸.

Același Leon nota că nu bizantinii erau cei care porneau războiul împotriva altor popoare, cu excepția cazului în care alții vor iniția ostilitățile și vor invadea teritoriul bizantin. „Atunci”, se adresa el unui comandant, „aveți într-adevăr, o cauză justă, în măsura în care inamicul a început un război nedrept. Cu încredere și entuziasm luați armele împotriva lor. Ei sunt cei care au furnizat cauza și care au ridicat pe nedrept mâinile lor împotriva celor care ne aparțin. Aveți curaj atunci. Veti avea dreptatea lui Dumnezeu de partea voastră. Incepe lupta în numele fraților tăi, și cu toată forța ta veți ieși învingători. . . . Întotdeauna asigurați-vă că aveți cauze juste de război”⁵⁹.

Războaiele bizantine au fost purtate pentru a apăra imperiul sau pentru a recupera un teritoriu care aparținea imperiului. Soldații își riscau viețile lor pentru împărat și pentru poporul creștin. Ei doreau „să lupte în numele rudelor, prietenilor, patriei, și întregului popor creștin”⁶⁰. Spre sfârșitul secolului al X-lea un alt autor militar a vorbit în numele celor ce luptau la frontiera de est, care „alegeau să înfrunte curajos pericolele în numele împăraților noștri sfinți și a tot poporului creștin. Ei sunt apărătorii și, după Dumnezeu, salvatori de creștini”⁶¹.

⁵⁶ Ana COMNENA, *op. cit.* XII,5.4, pp. 183-184. Cu referințe la scrierile lui Aristotel și anume, *Politics* 7.13.8.

⁵⁷ Angeliki E. LAIOU, "On Just War in Byzantium," in *To Hellenikon: Studies in Honor of Speros Vryonis Jr.*, ed. S. Reinert, New Rochelle, N.Y., 1993, pp. 156-165.

⁵⁸ LEONIS VI, *op. cit.*, 3, p. 673.

⁵⁹ IBIDEM, 2.46, p. 696.

⁶⁰ IBIDEM, 18.19, p. 949.

⁶¹ George T. DENNIS, *op. cit.*, pp. 216-217.

După căderea Constantinopolului sub latini în 1204 și exilul aristocrației bizantine, putem vorbi chiar și în Bizanț de o oarecare sacralizare a războiului. După memorabila victorie de la Meandru din 1211, când trupele bizantine reușesc să-i înfrângă pe selgiucizi, patriarhul Mihail Autoreiates, ales de Teodor Laskaris acceptă și îi consideră pe soldații morți în luptă drept martiri. Pe de altă parte, Constantin Stilbes, mitropolit de Cyzic, format la Constantinopol, scrie o lucrare despre erorile latinilor, în care îi condamnă pe aceștia din urmă pentru că pretind pentru cci morți în lupte mântuirea și primirea în Împărăția Cerurilor, chiar dacă „ei au murit luptând prin avariție, prin moarte crudă sau altfel de răutate”.⁶²

Cu toate acestea, ideea de război sfânt nu s-a putut impune în mentalitatea bizantină. Clerul se angaja să se roage pentru armată, iar patriarhul (Mihail al IV-lea Autoreianos 1208-1214) căuta să impună în discursul său ideea indulgenței pentru toate victimele războiului: „romani care proveniți din marile familii cu un moral impertubabil și voi bravi războinici care conduceți lupta militară! Este timpul de a da dovadă cu ajutorul slavei cerești virtutea voastră și bravura voastră de a avea un zel care arde și o mânie justă în inima voastră împotriva dușmanilor noștri nedrepti și aroganți ca cedrii sterili ai Libanului. În picioare! Având încredere în Dumnezeu, reluați vechiul vostru moral, nu admiteți ca să aruncăm de pământ noblețea patriei noastre. Dușmanii noștri nu sunt făcuți de altă natură, ei nu sunt corp și inimă, nici invulnerabili, nici insensibili, cum zic fabulele grecilor antici. Este o insolență și o aroganță și o temere blamabilă că armele lor, așa cum dorința ilegală de mai mult beneficiau nedrept, din cauza căror ei pierd chiar sufletul lor în focul etern. Dacă aceștia mânați de aceeași pasiune nu țin cont de propriul lor suflet, cu nerușinare tâlhărescă invadând posesiunile semenului, dacă, luptând pentru pierderile lor, dacă aceasta era pentru mântuirea lor, ajung la această urâtă înțelegere cum noi, care suntem ajutați de dreptul natural și cerând să fim judecați de către ochii infailibili, nu îi atacăm noi cu curaj și nu ne batem noi până dincolo de forțele noastre, așadar că bunurile terestre sunt însoțite de răsplata lui Dumnezeu? Aceasta cu condiția de a ne mărtursi Lui și de a promite toți în ansamblu și fiecare separat de a duce o viață după placul Lui, dacă noi nu o duceam până acum. Veniți dragi copii, ascultați: în același timp că El este pe pământ, Dumnezeu ne-a dat împărăția sau monarhia, o imagine a administrației Sale, eliminând dezordinea și poliarhia înainte ca cei ce cred în El să nu se distrugă și să nu distrugă credința lor atacându-se unii între alții. Știți cum Dumnezeu, din cauza păcatelor noastre a pus ca încercare expunerea riscului de a fi total supuși barbarilor, a avut milă de noi. El ne-a redat binele primordial, Împărăția, și a plasat deasupra noastră un împărat foarte activ și demn de timpurile acestea (Teodor Laskaris)-voi care participați la campanii cu el știți acestea din faptele sale-foarte generos și recompensând faptele de vitejie de-o manieră demnă de un împărat. În zilele noastre a arătat prin opere admirabile de care noi trebuie întotdeauna să ne amintim înainte de a-l urma. Dacă într-un corp capul este prețios acest lucru înseamnă că protejează și celelalte membre, cum nu am fi noi obligați de a proteja capul pe care Dumnezeu ni l-a dat? Nu vedeți voi cum albinele înconjoară și apără regina lor? Dacă animalele private de rațiune știu asta, cu atât mai mult la noi, căci Dumnezeu ne-a dotat cu rațiune și judecată de a apăra, proteja și susține fără încetare sfântul nostru autocrtor, înainte ca voi să meritați numirea evanghelică de smintiți. Fiți învingători în fața tuturor dușmanilor. Noi, clerul arma armatelor spirituale vă asistăm prin legământul nostru. Fie ca

⁶² J. DARRROUZE, „La mémoire de Constantin Stilbès contre Latins » în *Revue des études byzantines*, 21, 1963, p.77.

slava Domnului nostru Iisus Hristos să fie cu voi cu toți. Amin. Având primit de la El marele dar al iertării sale noi iertăm toate păcatelor celor dintre voi care vor muri în luptă pentru apărarea patrilor și mântuirii poporului lui Dumnezeu”.⁶³ Din acest citat, destul de lung, ne putem da seama că Biserica binecuvânta armatele și se ruga pentru soldați, dar acesată acțiune nu dădea războaielor bizantine caracterul de sfinte. În mod justificat lupta pentru recucerirea capitalei dusă de Teodor Laskaris poate părea o imitație a ideii de cruciadă, tentația fiind destul de mare. Acțiunea însă nu a avut nicio urmare, chiar a fost receptată negativ de bizantini, iar post-scriptumul discursului patriarhului Mihail a fost ignorat de istorici și canoniști. Celelalte războaie au fost exclusiv politice și ei nu s-au alăturat ideii de război sfânt.

Așadar, bizantinii erau departe de dorința de a iniția o cruciadă și nu aveau o idee despre acest gen de inițiativă. În fața noii realități occidentale, ei au adoptat o atitudine ambiguă, chiar dacă în secolul al X-lea Nichifor al II-lea Focas s-a numărat în chip excepțional, printre acei suverani bizantini pentru care lupta împotriva arabilor era o misiune sfântă, destinată să-i răzbune pe creștini. Acesta este sensul diverselor apeluri adresate soldaților săi pe parcursul campaniei de recucerire a Cretei: „bărbați, frații mei, soldați ca și mine, să ne umplem sufletele noastre cu frica de Dumnezeu; să luptăm pentru a răzbuna insulta adusă lui Dumnezeu; să rămânem fermi în Creta în fața dușmanilor; să ne folosim credința care risipește teama...să rămânem fermi și să ne întărim în lupta împotriva celor care-L neagă pe Hristos, iar Hristos-Dumnezeu va lupta alături de noi, va face să piară dușmanii noștri și ne va da orașul din mâna celor a căror aroganță se îndreaptă spre Iisus”.⁶⁴

În concluzie, putem spune că motivațiile războiului, chiar dacă erau diferite la musulmani și la creștini, ele erau invocate pentru justificare. Astfel, musulmanii au crezut că forța armelor ar putea fi folosită pentru a aduce toate persoanele sub stăpânirea islamului. Cavalerii occidentali spuneau că lupta lor în cruciade avea ca scop apărarea și totodată promovarea creștinismului, considerând de asemenea, că atacurile asupra dușmanilor lor ar putea fi sfinte și meritorii; bizantinii erau convingeți că războiul nu a fost nici bun, nici sfânt, dar chiar rău, fiindcă ar putea fi justificat numai în anumite condiții, și anume: apărarea imperiului, creștinismului, a poporul creștin și a credinței sale.

Pînă la începutul secolului al IV-lea, creștinismul rămăsese „religie ilicită”, nu avea un statut legal, guvernatorii romani aveau libertatea să-i tolereze pe creștini, închizând ochii în ceea ce privește apartenența lor la această religie nouă sau, dimpotrivă, să-i urmărească numai din acest motiv.

În ciuda acestei marginalizări și acestei situații precare, creștinii s-au dovedit a fi, în general, cetățeni fideli statului și împăratului. Apologeții creștini nu încetau să proclame civismul. Ei scot în evidență că împăratul nu are cetățeni mai siguri și mai fideli decît ei, în pofida refuzului serviciului militar, a idolatriei, a moravurilor imorale și a practicării anumitor meserii. În ciuda persecuțiilor, numărul creștinilor s-a mărit considerabil în toate sferile, inclusiv printre soldați, ceea ce a creat, numeroase ocazii de conflict, mai ales la sfîrșitul secolului al III-lea și începutul celui de-al IV-lea, atunci când autoritățile romane aveau din ce în ce mai mare nevoie de războinici pentru a apăra imperiul și erau nevoiți să

⁶³ Discursul adresat în anul 1209, de către patriarhul Mihail al IV-lea soldaților lui Teodor I Laskaris, a fost tradus și publicat de Nicolas Oikonomides sub titlul: « Cinq actes inédites du patriarche Michel Autoreiates » în *Documents et études sur les institutions de Byzance*, XV, Londra, 1976, pp. 115-117

⁶⁴ Léon le DIACRE, *Histoire*, P.G. CXVII, col. 673-676.

recurgă la înrolări forțate. Numeroși creștini se fac atunci „contestatari de conștiință”, refuzând să verse sânge uman, cât și să aducă sacrificii idolilor. Persecuțiile nu au pus capăt expansiunii creștinismului, mai mult, se pare, așa cum relevă Tertulian: „sângele martirilor este sămânța creștinismului”.⁶⁵

Acest avânt al creștinismului se amplifică din nou odată cu „convertirea lui Constantin”. Aceasta va schimba radical problematica referitoare la război, inaugurând era Imperiului creștin, deviind doctrina Bisericii spre o primă acceptare a unor anumite războaie⁶⁶. Chiar dacă pare că suntem departe de războiul sfânt totuși peste doar trei secole vom observa că acesta se cristalizează și chiar prinde o „osatură” puternică. Practic în aceste trei secole are loc trecerea de la respingerea războiului la acceptarea acestuia și transformarea într-un conflict sfânt, chiar dacă nu era denumit și conștientizat ca atare de către participanți. Bineînțeles ne referim la conflictele de la începutul secolului al VII-lea ai căror protagoniști au fost împăratul Heraclius și Mahomed. Conflictele nu au fost propriu-zis între ei, ci fiecare pe palierul său. Este adevărat că, ulterior, Heraclius se va confrunta cu doi dintre urmașii lui Mahomed (în total fiind patru), și anume Abu Bakr (632-634) și Umar (634-644). Practic cruciada va fi inițiată de către Heraclius cu aproximativ cinci secole înainte de cruciadele „clasice” ale apusenilor.

Ideea de cruciadă, sub o formă reală sau metaforică, a supraviețuit și uneori s-a dezvoltat în Occident, de-a lungul secolelor, dar statutul său pentru lumea musulmană este unul neclar: pe alocuri inexistent, alteori violent, sinonim cu ură și asuprire. Așa cum am putut observa, latinii au încercat uneori să găsească paralelisme cu propria lor situație, iar musulmanii au apelat la modele pentru legitimarea propriilor fapte. Comparațiile cu Saladin ne oferă o imagine mai clară asupra preceperțiilor moderne ale trecutului și asupra obiectivelor de astăzi. El a fost învingătorul de la Hattin, cel care a recucerit Ierusalimul pentru islam, cel care a rezistat lui Richard Inimă de Leu în timpul celei de a treia cruciade, cu alte cuvinte un personaj foarte atrăgător pentru lumea musulmană. Moștenirea sa a fost interpretată și confiscată de personalități diverse, precum președintele egiptean Nasser, conducătorul irakian Saddam Hussein și Oussama Ben Laden, împreună cu organizația sa islamistă Al-Qaida. Din punct de vedere al naționalismului arab sau al perspectivei islamiste, relațiile musulmanilor cu Apusul au avut în ultimele secole un caracter tulburător. În vremea mamelucilor și otomanilor, conducătorii musulmani dețineau o putere comparabilă, uneori superioară, contemporanilor occidentali. Începând cu invazia lui Napoleon în Egipt, în 1798, următorul secol a reprezentat trecerea sub controlul direct sau indirect al Apusului a majorității comunității musulmane. Singurele regiuni libere au rămas Yemenul, Afganistanul, coasta de vest și centrul peninsulei Arabe. De asemenea, Iranul s-a bucurat de o anumită independență, iar Atatürk a întemeiat Turcia modernă. După al doilea Război Mondial, Orientul Mijlociu a fost împărțit între englezi și francezi, iar inițiativele apusene au permis întemeierea statului Israel. Între anii 1920-1960, majoritatea societăților musulmane au scăpat de influența directă a Occidentului⁶⁷, dar intervenția acestuia s-a dovedit decisivă în țări precum Iranul, Pakistanul, Egiptul și Algeria. Pe de altă parte Statele Unite ale Americii au continuat să

⁶⁵ TERTULIAN, *Apologeticul...*, 50, 13, p. 109: ...*semen est sanguis Christianorum* - (sângele martirilor este sămânța creștinismului)

⁶⁶ Jean FLORI, *Război sfânt, Jihad, Cruciadă-violență și religie în creștinism și islam*, ed. Cartier, București, 2003, p. 28.

⁶⁷ Cu excepția Mongoliei și a Asiei Centrale, care au trebuit să aștepte destrămarea fostei URSS din 1990.

influențeze țările din peninsula Arabică, unde se află locurile sfinte Mecca și Medina. Implicarea Rusiei în Afganistan și Cecenia, prezența engleză și franceză în Egipt, invadarea Irakului de către americani și englezi, au fost acțiuni soldate cu multe victime în rândul musulmanilor. Colonialismul, imperialismul, economia și tehnologia au jucat și au un rol important în relațiile dintre islam și Occident. În acest labirint complex, ideea de cruciadă se insinuează ca un factor notabil, în care spectrul cruciadă-jihad nu trebuie să deformeze o situație în care majoritatea lumii islamice este în pace cu Occidentul. După atentatele din 11 septembrie, reprezentările războinice ale cruciaților occidențiali au revenit, asistând și la reîncarnarea lui Saladin ca model islamic.

Un prim exemplu, de fuziune între naționalism, retorica jihadului și amintirea lui Saladin, a apărut la Damasc, în perioada sfârșitului controlului otoman în 1918 și începutul protectoratului francez din iulie 1920. În acest interval, Siria a avut un guvern arab aflat sub conducerea emirului, apoi a regelui Faisal. Cu ocazia marilor sărbători, mai ales a celor legate de independență, autoritățile încurajau spectacolele, iar printre temele alese erau și cele legate de victoriile lui Saladin asupra regatului Ierusalimului, reamintind astfel virtuțile naționaliste. Francezii nu au acceptat astfel de inițiative, iar Faisal reactualiza ideea cruciadei, afirmând că papa dorește și acum reușita ei și de aceea poporul trebuia să se pregătească pentru jihad.⁶⁸ Armata franceză a obținut până la urmă victoria, iar generalul Gouraud, în momentul intrării în Damasc, și-a permis comentariul: „scoală-te Saladine, ne-am întors”, declarație care confirma ideea unei noi cruciade.⁶⁹

Au existat și alți naționaliști arabi, care s-au identificat cu Saladin, fascinați de acest erou medieval. Unul dintre ei a fost Gamal Abdel Nasser, președinte al Egiptului între 1954-1970, a cărui viziune panarabă includea modernizarea și tehnologizarea în strânsă legătură cu trecutul. Hotărârea sa de naționalizare a canalului Suez în 1956 opunea Egiptul, Israelului, Franței și Marii Britanii și conform propriilor termeni dădea o lovitură puternică puterilor coloniale occidentale. Discursurile sale fac adesea referire la ilustrul său predecesor, același Saladin, iar în 1958 prevedea o vizită oficială la mormântul marelui sultan la Damasc.⁷⁰ Tot acum, Nasser sublinia importanța națiunii arabe, extinzând această concepție și în cadrul comunității orientale mediteranene, incluzând chiar și populația creștină din acest spațiu.⁷¹ El stabilea o relație explicită cu perioada cruciadelor afirmând că „toate regiunile erau unite din motive de siguranță reciprocă, pentru a înfrunta imperialismul venit din Europa, care folosea crucea pentru a masca ambițiile sale în spatele fațadei creștine. Sensul acestei unități nu a fost niciodată mai clar decât atunci când creștinii din Orientul arab s-au alăturat islamului pentru a lupta împotriva cruciaților până la victorie.”⁷² După un an de la acest discurs, același Nasser reiterează importanța unei Sirii puternice și a unei colaborări siro-egiptene: „armata siriană, atunci a fost unită cu cea egipteană, au putut elibera națiunea arabă de ocupația și colonizarea cruciaților...Astăzi forțele noastre sunt unite pentru a proteja patria arabă...”⁷³

⁶⁸ J.L. GELVIN, *Divided Loyalties: Nationalism and Mass Politics in Syria at the Close of the Empire*, Berkeley, 1998, pp. 2-3.

⁶⁹ J. PHILLIPS, *op. cit.* p. 409.

⁷⁰ *President Gamal Abdel-Nasser's Speeches and Press Interviews*, 1959, Cairo, 1959, p. 63.

⁷¹ Coptii din Egipt.

⁷² *President Gamal Abdel...* p. 18.

⁷³ IBIDEM, pp. 140-141.

O altă temă dezvoltată a fost cea a rădăcinilor istorice ale naționalismului arab. Pentru el, acesta își avea originile în perioada medievală „când armatele arabe obțineau victorii atunci când simțeau că unitatea îi făcea puternici și naționalismul arab era un scut protector”.⁷⁴ Ideea este anacronică, pentru că majoritatea comentatorilor consideră că naționalismul arab ia naștere la începutul secolului al XX-lea. Președintele Nasser însă a știut să-și susțină punctul de vedere făcând referire la elemente favorabile din trecutul istoric. El estima că participanții la cruciade s-au servit de cruce ca de un slogan imperialist, iar înfrângerea regelui Franței din 1250 la Mansurah demonstra că nimeni nu poate sta în calea națiunii arabe unite.⁷⁵ El aduce și un alt exemplu, cruciada a treia din 1189-1192: „cruciații fanatici ne-au atacat în Siria, Palestina și în Egipt. Musulmanii și creștinii din Arabia au combătut împreună pentru a apăra patria mamă împotriva dominației străine. Toți s-au ridicat ca un singur om, unitatea fiind singurul mijloc de asigurare a securității, libertății și alungării agresorilor. Saladin l-a putut lua pe Richard...prizonier de război și a putut înfrânge armata sa”.⁷⁶ Aceste detalii erau o adevărată fabulație, manipularea permițând o comparație cu victoria egipteană în criza canalului Suez: „noi am avut onoarea să înfrângem Marea Britanie și Franța în același timp, după ce în trecut am făcut-o separat”.⁷⁷ Ideile lui Nasser au fost continuate și de alți lideri arabi precum președintele Siriei, Hafez el-Assad sau liderul irakian Saddam Hussein, ambii mari admiratori ai lui Saladin. Primul, autopromovat prin impunerea de statui pe teritoriul statului sirian, cu o singură excepție cea a lui Saladin. În 1992, a fost construit un monument amplu, cu eroul arab pe un cal, triumfător, precedat de un jihadist și de un grup de cruciați deznădăjduiți.⁷⁸ Mesajul era clar: Saladin a învins Occidentul, iar el-Assad face același lucru. Celălalt lider, Sadam, avea cam aceleași idei, insistând și pe faptul că era născut la Takrit, orașul natal al lui Saladin, de aceea se autoproclama și Saladin al II-lea Saddam Hussein. Înainte de al doilea război din Golf el amintea în discursurile sale de o apropiată înfrângere a cruciaților.

La prima vedere războiul sfânt, exprimat sub forma cruciadelor medievale sau jihadul, definesc un conflict între două religii. După cum am putut observa, lucrurile sunt complexe și contradictorii, pline de justificări plauzibile. Necesitatea eliberării Ierusalimului și dorința obținerii de recompense spirituale fără precedent a dat naștere la cruciadă, un amestec exaltant de penitență și conflict religios. Armatele multietnice ale primei cruciade au demonstrat atracția emoțională cvasiuniversală față de chemarea papei Urban al II-lea pentru eliberarea Locurilor Sfinte. Din acel moment, cruciada a evoluat atât teoretic cât și practic. Inspirați de succesul primei cruciade, regii Apuseni s-au implicat în mod direct. În contrast cu evoluția teoriilor despre războiul sfânt în creștinism, islamul avea o ideologie asemănătoare prin prezența jihadului în Coran și hadith. În ciuda focalizării asupra conflictului între creștini și musulmani, trebuie ținut cont și de reacții paradoxale, întâlnite și astăzi: lupta împotriva fraților de aceeași religie. Cruciații au fost trimiși să lupte împotriva catarilor din sudul Franței, care practicau un creștinism radical, și împotriva husiților din Boemia. A patra cruciadă a fost o „victorie” a latinilor împotriva fraților creștini din Constantinopol, legatul papal oferind recompense spirituale participanților la agresarea bizantinilor. Imaginile și

⁷⁴ IBIDEM, pp. 217-218.

⁷⁵ N. REJWAN, *Nasserist Ideology: Its Exponents and Critics*, Jerusalem, 1974, pp. 21-22.

⁷⁶ *President Gamal Abdel-Nasser's Speeches and Press Interviews*, 1959, Cairo, 1959, pp. 428-429.

⁷⁷ IBIDEM, p. 429.

⁷⁸ C. HILLENBRAND, *The Crusades: Islamic Perspectives*, Edimburg, 1999, pp. 595-600.

metaforele legate de cruciade și participanții la ele am putut vedea că au supraviețuit și chiar s-au dezvoltat de-a lungul secolelor. Le regăsim în viața politică și culturală occidentală sau în Orientul Apropiat și Mijlociu, într-un amestec de trecut istoric și justificare morală. Conflictul epic, conflictul religios, ideea de apărare a propriei culturi, a unei cauze comune și mai ales sensul de drept moral, au menționat cruciada vie. Acțiunile și emoțiile personajelor participante la aceste acțiuni explică atracția încă vie în cultura populară. De exemplu Templierii ocupă un loc central în romane citite și apreciate de mulți precum *Pendulul lui Foucault* a lui Umberto Eco sau în *Codul lui Da Vinci* a lui Dan Brown, în timp ce căderea Ierusalimului reprezintă acțiunea unor filme ca cel al lui Ridley Scott *Kingdom of Heaven*. În lumea musulmană Saladin este întâlnit în literatură, filme artistice sau chiar desene animate. Folosirea repetată a cuvântului cruciadă de către lideri precum Nasser, Sadam Hussein sau Ben Laden, i-a dat un sens dușmănos, de ură pentru lumea islamică, care reflectă mai puțin zelul creștin și mai mult agresivitatea imperialistă occidentală.

1

Războiul sfânt în Bizanț și islam

2

Cruciada și războiul sfânt

Ideologia jihadului și manifestările ei în spațiul bizantin